

מלילה הלנר אשד

המסע אל המיתוס והמסע ממנו

ערב לכבוד ספרה של מיכל גוברין, ירושלים מקום התאוה, מסע אל המיתוס

לעושר הרב בספרה של מיכל גוברין "ירושלים מקום התאוה", מסע אל המיתוס, יש להטות אוזן ולב ולהקשיב לנאמר, כמו גם לה שאינו נאמר. וללכת לאורו אל המיתוסים הגדולים על ירושלים.

זהו בעצם אוסף של מסות, שכל אחת כתובה מבחינת המוזיקליות שלה בסולם אחר. ויפה בעיני הבשלות הזו שבה אנחנו כבר יכולות לכתוב, בנינוחות או באופן יוקד, בכל מיני שפות ולהשמיע צלילים מאזורים שונים בגוף ובנפש.

יש כאן כתיבה למדנית, וחקרנית ודרשנית, חזונית ופואטית, כמו גם כתיבה פוליטית וחושנית מאד, וכתיבה ממוארית ואוטוביוגרפית; כתיבה דחושה וגם מרווחת, לעתים מפליגה באופן אסוציאטיבי ולעתים דולה מילים מעומקה של הנפש. ובכל השפות האלה בספר הזה היא מדברת על ירושלים, על תשוקה, על מיתוס ועל אחריות ועל מיכל בתוך כל הדברים הללו.

הספר מחולק לחמישה פרקים:

הראשון עוסק באגדה החזל"ית על דוד והתהום, אחד המיתוסים העשירים והיפים ביותר על הסכנה והמשיכה של נגיעה במרכז העולם. ועוד עליו בהמשך.

הפרק השני 'המסע אל המיתוס' הוא סקירה פנורמית יותר של פרקים שונים בכתיבה המקראית, שקריאה רגישה תגלה בהם את עקבות המיתוס על מערכת היחסים הארוטית והסעורה מאד שבין האל המקראי הזכרי וארץ ישראל ובעיקר ירושלים, עם הפוגות להגיגים מעניינים מאד היוצאים מפרקי המיתוס שאמנם אינו לינארי אך אינו כאוטי כלל ועיקר.

הפרק שלישי הוא על 'המסע לירושלים' בעקבות השאבות הכותבת לשירת פאול צלאן ותמונות מתוך מפגשים לאורך שנים עם ז'אק דרידה, ובתוכו מצויים כמה משיריה היפים עד מאוד של מיכל על ירושלים. זהו פרק ממוארי יותר ובו תיאורים ריאליים, חושניים של ירושלים ממקומות תצפית אותם פקדה מיכל במהלך השנים. התיאורים האלה גם הם בעיני מן החלקים המיוחדים והמרגשים בספר.

פרק רביעי 'שוב המיתוס מתנפץ על סלעי המציאות' הוא סקירה הסטורית על מרכזיות ירושלים ביהדות, בנצרות ובאסלאם, על האופן בו מסופרת ירושלים בנרטיבים המיתיים ועל ההשלכות הרוח האלימות על פי רוב של התקדשותה ושל הקרב הבין דתי על הבעלות, הבעלתנות, ולעתים האונס שלה. חלקו האחרון של פרק זה הדין בקורבניות, בקורבן ובשואה ומקומה בתודעה הישראלית והעולמית הוא מהחזקים ביותר בעיני בספר, ויש בהם איזה כובד סגולי מיוחד ועשיר מבע.

הפרק החמישי 'שמיטה בירושלים' הוא מעשה שזירה של מסע במוזיאון ישראל והתחקות אחרי מיתוס הארץ וירושלים באוצרות האומנות של המוזיאון. פרק זה כולל גם את פרק השמיטה המיוחד מאוד המציע דרך מדרש אישי בנושא מצוות השמיטה שבתורה המחייבת הרפייה מאחיזה השגית למטרות רווח באדמת הארץ, שבת לארץ ושבתון מחוויית האחיזה - מעין מיתוס אלטרנטיבי לתשוקת הבעלתנות, מיתוס שעניינו הרפייה, התמסרות לחיק האמהי של ירושלים שיכול להכיל את בני כל הדתות.

אהבתי מאד את הפרק הראשון, ועליו ארחיב. אך רציתי לציין בנוסף לכך את חלקו האחרון של הפרק הרביעי הדין בקורבניות, בקורבן ובשואה ומקומה בתודעה הישראלית והעולמית. חלק זה הוא מהחזקים ביותר בעיני בספר, ויש בהם איזה כובד סגולי מיוחד ועשיר מבע מאין כמוהו. כמו כן בפרק האחרון של הספר פורשת בפנינו מיכל, תיאורים ריאליים, חושניים של ירושלים וסביבותיה ממקומות תצפית אותם פקדה במהלך השנים. התיאורים האלה, הנצפים דרך עדשת הלב האוהב, גם הם בעיני

מן החלקים המיוחדים והמרגשים בספר, והם מעניקים לו את הריח והטעם המיוחדים של ירושלים שלה שנמסכים בנפש.

אני באה כאן לדבר גם כאוהבת ירושלים גדולה, אני ירושלמית מבטן ומלידה, ומעבר לגיחות ארוכות לארצות וימים חייתי כל חיי בירושלים בה בחרו הורי לגור כשבאו מארצות הברית בשנות הארבעים ובה נולדו ילדי ובה הם חיים. ירושלים אהובה עלי ביותר, ואכן איני יכולה תמיד להגיד בקול אני מה שרוחש לבי אליה, אשר על כן אהובות עלי מילות שירו של אמיר גלבע

לִירוּשָׁלַיִם עִירִי רְצִיתִי לֵאמֹר בְּקוֹל
מְלִים שְׁאֲנִי לֹחֵשׁ עַל לֶבָה
שֶׁתְּשַׁמְעֶנָה גַם אֲזַנִּי אֲשֶׁר רוֹחֵשׁ לָהּ לְבִי.
אמיר גלבע

דבר מיוחד לעמוד בתל אביב ולומר דברי אהבה לירושלים. לפעמים כשהיא חולה מאד, עירי, או בימים עליהם אומרת מיכל בשירה 'בימים בהם שוב נשלפה העיר מפסוקי איכה', אני בוכה בכאביה.

אני רוצה לדבר כאן על החלק הראשון והנהדר בעיני של הספר, שמזמין אותנו להצטרף למסע אל המיתוסים הגדולים על ירושלים, מסע שיש בו תשוקה, דחייה ומשיכה ולב דופק. המרגש ביותר הוא האומץ של מיכל לבוא ולפתוח את המיתוסים באופנים שמוזגים ומוהלים יחד יראת כבוד, זיהוי הפתולוגיות שבמיתוס, נכונות לזרום עם המיתוס, חריף ועז ובלתי פוליטיקלי קורקט ככל שיהיה, ואולי יותר מכך בנכונות להמשיך ולהיות חוליה חיה בשלשלת יצירת המיתוסים ופרשנותם. ונוסיף על כך את הנושא החוזר שוב ושוב במסע הזה אל המיתוס והוא לא רק מסע הזדהות אלא מסע שבמהלכו ובמסע חזרה ממנו קיימת אחריות, כן, אחריות תרבותית יצירתית לאופי ולמוזיקה של המיתוס הזה, וחלקים ממנו שאנו מבקשים להנחיל לדור הבא אחרינו.

ועתה למיתוסים הגדולים על ירושלים.

כדאי אולי קודם לתת כמה הגדרות אפשריות למיתוסים. סיפורים, הרבה פעמים תמונתיים מאד, שקרו בעבר שלא היה, שמסרטים איזו דרך להבין את המציאות האנושית, הרגשית, את העולם מסביבנו, אך באופן שאינו דיסקורסיבי בלבד אלא חויתי.

המיתוס כפי שכתב ולימד מורינו וחברינו פרופ' יהודה ליבס הוא גם המרחב המיוחד בו, ואני מצטטת, 'קיימת התייחסות ישירה אל הישות האלהית כשהיא לעצמה, וכשהיא מצויה באותו מישור הכרתי כמו שאר הנמצאים'. זהו המרחב בו אנו יכולים לחוות זמן אחר ולפגוש אלים ומלאכים ושדים וכוחות קוסמיים ואת עצמנו באופן אחר מאד מזה בו אנו נמצאים במצב תודעה רגיל.

בעשורים האחרונים ביליתי זמן רב בתוך עולמו של ספר הזוהר אותו אני קוראת ולומדת עם מורי, תלמידי וחברי, ועליו אני כותבת. עולמו של הזוהר רווי מיתוסים, חדשים-עתיקים כלשון הזוהר. למדתי להקשיב רב קשב לערוץ, לתדר הביטוי המיתי של הזוהר, שהוא עתיר דמיון, עמוק ומשעשע וארוטי עד מאד. המיתוס הזוהרי פיתח את המיתוסים החזליים על ירושלים ופיתח אותם באופן המועצם והקוסמי והארוטי של המיתופואטיות המיוחדת לזוהר. במדרשי הזוהר, בתמונות העצומות שהוא מעמיד לפנינו בכח המילים המכשפות והמפעילות מופיעה בפני עיני רוחינו ירושלים כנקודת

הראשית של ההוויה הארצית וכבבת העין שבמרכז המציאות. וירושלים, ציון מופיע בשיאו של הזוהר, בשעת מותו של ר' שמעון בר יוחאי כאבר המין הנקבי האלהי השוקק ומשתוקק להתחבר ברחמים עם הזכר האלהי, בזיווג הקדוש ממנו מתברכת כל המציאות. אך כבר במיתוס הזוהרי, האחריות על חיבור זה, היא עלינו בני האדם. אך את המיתוס הזוהרי על ירושלים אשאיר לשיחה אחרת. ונצעד אחורה מימי הביניים בקשטיליה, אל מיתוס יהודי ממשלב תרבותי עתיק הרבה יותר. סיפור דוד והתהום הוא המיתוס העשיר ביותר בעיני על מרכזיות ירושלים, וכזה המציג באופן המורכב והפואטי ביותר את המשיכה והסכנה הגדולה הכרוכה בתשוקה לשלוט במרכז העולם. מתוך כך מצאתי עניין רב מאד בחלק הראשון של הספר הדין במיתוס של דוד והתהום, בו נהנינו גם מיכל ואני להתעמק יחד בחברותא.

במיתוס זה מרובה המקבילות, דוד המלך, עליו נאסר להיות בונה המקדש מפני הדם הרב שעל ידיו, מוצא עצמו חופר את השיתין של המקדש, צינורות חלולים אליהם נוצקים הנוזלים המובאים כנסך על המזבח והללו יורדים דרכם עד התהום. במהלך החפירה הוא מגיע לחרס, או צרור או עציץ שפונה אליו, כמו שאפשר במיתוסים ואגדות ודורש ממנו שלא לנגוע בו, שכן הוא מונח וסותם את פתח התהום מימי בראשית, או לפי נוסח אחר מזמן מעמד הר סיני, כדי שזו לא תעלה ותשטוף את העולם. דוד, שאין לו את התכונה לעצור באדום, כמובן מרים את החרס, והתהום עולה ועומדת להטביע את העולם בעוצמת מימיה. כאן אנחנו כבר בהסתבכות הידוע של שולית הקוסם. דוד יודע איך להרים את החרס אך אינו יודע כיצד להתמודד עם ההשלכות של מעשה זה, וכיצד להשיב את החרס על פי התהום. אחיתופל בעל העצה הוא זה שמציל את המצב, או את העולם, כשהוא מציע לכתוב את השם המפורש של האל על חרס ולהטילו אל מי התהום העולים ושוטפים עד צואר. וברגע ששם האל מתמוסס אל תוך המים נסוגה התהום ונעלמת בעומקיה הנסתרים. אלא שהאיזון בין הארץ והתהום לא בא על איזונו, התהום הלכה וירדה וירדה, וירידתה גרמה לעולם המיושב להתייבש לקמול ולכמוש. ועתה דוד מתגלה במלא גדולתו, הוא יודע מה לעשות, הוא עומד על פי התהום ושר לה 15 שירים ובכל שיר ושיר היא עולה אליו עד שנוצר האיזון המיוחד שבין הארץ והתהום. והשירים ששר לה דוד הם 15 שירי המעלות, שרבים מהם מתארים באופן נפלא את ירושלים, שירים ששרו הלויים עם כלי זמר על 15 המעלות, המדרגות שבין עזרת נשים ועזרת ישראל.

הבה נודה, יש במיתוס הזה הכל. תשוקה, והיבריס, וכמעט חורבן, וחכמה ועצה, וארוס ושירה ומוזיקה.

מיכל עומדת על נקודת ההיפוך שבסיפור, ודבריה על מיתוס זה מנחים את המשך הספר. (עמ' 14)

דוד זורק את החרס שעליו שם הויה ומיד נח התהום ונסוג לעומק של שישה עשר אלף אמות. אולם בכך לא תם הזעזוע הקוסמי. התהום הקדוש, פות העולם, הוא מקום הניגודים: איום לחורבן ומקור חיות ופריון כאחד. נסיגתו למעמקים מאיימת לגזור על העולם עקרות ובצורת. אין די באקט הקיצוני המאגי של מחיית השם כדי להציל את המשך העולם...כדי להמשיך את קיום העולם חייב דוד להעלות את התהום שנסוג עד גובה של אלף אמה, שבו מרטיב ומכלכל הרחם הקדוש את העולם מבלי להחריבו. מעתה על דוד להמשיך ולשמור על פעימתו של התהום. על האדם במעשיו, בכוח התפילה ובדרכי השפה לאזן את שיווי המשקל הקדמוני שהפר.

האחריות הזו, הכבדה אך גם היצירתית עד בלי די, שלנו, בני האדם, למצוא את שיווי המשקל הזה הוא בלב המעשה הזה של מיכל בספר שלפנינו. אני חוזרת לדברי, התשוקה הדוידית הבלתי אפשרית הזו לנגוע או לחדור או לכבוש את לב העולם, את נקודת התהום המונחת תחת ירושלים ומחברת בינה ובין השמים במין אקסיס מונדי יכולה להפעימנו או להפחידנו ממש. ירושלים והמקדש אנו למדים מכאן, יושבים על פי התהום. הארץ כולה בעצם רקועה על המים הקדמוניים. התהום, הפות או הרחם הקוסמי היא גם מהות מיתית ארכאית נקבית, היא גם הים הגדול של הלא מודע האנושי, אולי גם האלהי, והיא נמצאת במתח עם יהוה, האל המערכתית נותן החוק וקובע סדר.

הסיפור הוא על תשוקה. דוד לא יכול להתאפק מלהשתתף במעשה בניית הבית לאלהים, שכפי שאנו מכירים ממילות תהילים היא תשוקתו הגדולה. האיזון הוא כה עז שגם אם אינו יכול לבנות כלפי מעלה הוא בונה כלפי מטה, הוא מוזהר, על ידי החרס המדבר, הגבול, לא להמשיך בחפירה, לא להתמסר לתשוקה לעוד, ועוד ועוד. הוא נקרא להסיג את כוחו ואת משאלות לבו. החלק הראשון של האגדה הזו היא אי היכולת להכיל את התשוקה. דוד מרים את החרס, קרום הבתולין כפי שהציעה מיכל, ואולי הכח הסותם והכופה של הסדר הסמבולי על המרחב הסמיוטי של תהום תיאמת זו, והעולם עומד לטבוע במים רבים. ברמה ארכיטיפית זהו גם חלק בכל אחד מאיתנו.

כשהשם המפורש נמס בתוכה נעלמת התהום התיאמתית, כמו מפלצת קדמונית חזרה בתוך מעמקיה.

ואז העולם מתחיל להתיבש כי היא רחוקה, כי אין קשר יותר אל מקורות היצירה אל התהום הקדמונית הגדולה. העולם בסכנה, ומי שמבין זאת הוא אותו דוד הגחמני והמסוכן והמשתוקק. סופו של הסיפור מעמיד בפנינו חלק אחר בדוד, פרק אחר בהתמודדות שלנו עם תשוקה. הוא עומד ושר לה את שירי המעלות ובכל שיר היא מתפייסת ונמשכת ועולה יותר עד שנוצר היחס הנכון בין התהום והעולם המיושב. במקום דרך הכוח והאלימות והבעלתנות, אולי גם האונס - מפעיל דוד, ומלמד אותנו, שיש להזהר כשנמצאים במרכז, בציר בין התהום והעולם והאלהות. הפוטנטיות של המקום מחייבת אחריות. לא בחיל ולא בכח, אלא בכח הפואטיות והמוסיקה מושג ההסדר שמאפשר את המשך קיום המציאות.

1. במסע האישי שלי בענין המיתוס של הארץ ושל ירושלים זיהיתי כמה מודלים בדבר מרכזיות ירושלים במיתולוגיה היהודית. כאשר כל אחד מהם מוליד רגש או זיקה שונים בנפש שלנו.

סיפור דוד והתהום הזה הוא אחד מאוסף מיתוסים המציגים את מרכזיותה של ירושלים במודלים של מעגלים קונצנטריים שבלבם, במרכז הכל, מצויה ירושלים ואבן השתיה. זהו מודל מהפנט. הוא מכניס אותנו אט אט מהחוץ פנימה. הוא קצת אקסטטי.

המיוחד בסיפור דוד והתהום הוא שאין הוא מסתפק בעצם תיאור המבנה הקוסמי הקונצנטרי, שבמרכזו אבן השתיה, או השיתים, או קודש הקדשים, אלא שהוא סיפור על היחסים בין האדם והמקום הזה. (מקום, שהוא גם מילת סלנג אנגלית לאבר המין הנשי.) והוא ער למשיכה ולסכנה האורבים לדוד, לצלבנים, למוסלמים ליהודים הציונים לשלוט בנקודת הגיי הקוסמית הזו. הסיפור הזה נותן לנו, ובוודאי נתן למיכל את ההשראה להתבונן באופנים שונים על התשוקה הזו אך גם לבוא בעקבות דוד וליצור תגובה אלטרנטיבית לתשוקת המימוש והכיבוש הראשוניים של המקום הקדוש. הבחירה של מיכל היא מיתוס אלטרנטיבי, ארוטי גם הוא אך נשי מאד, ביחס לירושלים המתעל או מווסת את התשוקה הטסטוסטרונית, ומזמן לנו יחס אל המקום שמושגי היסוד שלו הם שמיטה, הרפייה, נחת לאהובה, למקום האהוב, ומנוחה מלאת סיפוק בירושלים כבתוך החיק האמהי העולם.

המיוחד הוא בבחירה לא לוותר על שפת המיתוס אלא למצוא, או להמציא מיתוס אחר שיפריש מתוכו עמדת נפש אחרת אל המקום שבלב ואל ירושלים כמקום אמיתי המצוי בליבו של סכסוך דתי-פוליטי-מיתי.

2. מודל אחר בדבר מרכזיות ירושלים הוא **מודל הערים התאומות**, ירושלים של מעלה המכוונת כנגד ירושלים של מטה. המודל הזה יוצר ציר אנכי vertical ואת רעיון הכפילות. וחביבה פדיה החוקרת והיוצרת, שמחר תהיה פה השקה של ספרה החדש, באה והעמידה מיתוס פוליטי אלטרנטיבי דרך קריאה דרשנית במיתוס הערים התאומות שחוברו להן יחדיו. זהו מודל מיתי שמייצר התעלות. חוויה שיש מציאות נוספת על הארצית. זהו מיתוס שיש בו אספקט של נחמה. ירושלים של מעלה נבנתה על ידי האל מרוב אהבתה של זו של מטה. על כן אפילו כשיש חורבן למטה יש נחמה שיש עיר שאי אפשר לפגוע בה שם למעלה. מקום שניתן להתגעגע אליו. יש ירושלים שמיימית, והיא חשובה ונצחית באופן אידאי יותר מאשר הארצית.

חביבה מציעה שקדושת המקום לא צריכה רק לייצר רצון כיבוש ובעלות, אלא שקדושה דווקא חייבת להביא עמה תודעת הגבלה, הקדשה, נסיגה. של נעליך, להבדל מדחף המימוש כל הזמן. מיתון הדחף הטריטוריאלי.

3. מודל שלישי: ירושלים החקוקה על הגוף האלהי, אלהים חוקק את חומות העיר על ידיו. אין אינטימי מזה, היא תמיד איתו, הוא לא יכול לשכוח אותה. ואז המדרש המאוחר יותר של פסיקתא רבתי, תוהה, כיצד אפשר שהאל הרס את אשר אהב. והתשובה כל כך קשה שאי אפשר לפה לאומרה: האל מוחה כף אל כף והורס את העיר בחמתו.

מה מספר לנו מודל זה? על אינטמיות, על יחסים דרמטיים ורומנטיים וארוטיים בין האל וירושלים שמסמלת כאן את כנסת ישראל.

שלושת המודלים רוויים תשוקה, שעיקר טעמה תשוקת גבר לאישה, הזכרי לנקבי. הגוף עצמו מגיב לכחם במשיכה וברתיעה.

האם הסיפורים הללו עשויים לתת לנו כלים לגיבוש עמדה ביחס למציאות בהווה? איזה חלקים אנחנו רוצים לקחת מן המיתוסים האלה?

בחיי עם המיתוסים של היהודים ושל תרבויות אחרות למדתי כיצד לערוך מסע אל המיתוס, ומתי וכיצד לערוך את המסע הגדול מן המיתוס אל מרחבים אחרים, ואילו חלקים מן המיתוס אני מבקשת לאמץ, ועל אילו אני מבקשת למחות, ואילו באים אלי ומבקשים שאדרוש אותם על מנת שיוכלו להשאיר כתמונות בתרבות, גם אם תכניהם ומשמעויותיהם יתרחבו וישתנו.

מיכל גוברין מציגה לפנינו בעושר רב את המסע התרבותי הגדול ואת המסע האישי כל כך שלה אל המיתוס הגדול של ירושלים והתשוקה אליה. ואכן, יחד אתה אני עומדת על הצורך לערוך מסע אל המיתוס, ואכן, יש להכנס אליו, אך כמו הפרדס יש לדעת גם איך לצאת ממנו בשלום עם צידה לדרך לחיים וליצירה ולא למוות ואלומות. לנסוע מקדמוניות המיתוס במסע שאינו הפניית עורף מוחלטת לשפה המיתית, שהרי זו קיימת ברבדי נפש עמוקים שלנו, אלא מסע לפרד"ס במובן של פשט רמז דרש וסוד, מסע שבו הרובד הקונקרטי והבוטה ורב הכח של המיתוס, מפנה גם מקום למדרש ולרמז ולסודות הלב הנותנים חיים חדשים למיתוס. שהרי המיתוס הוא מציאות חיה, והוא קיים עם כל הוריאציות שנוצרו ממנו והתווספו לו לאורך הדורות. ואת מיכל עשית את המעשה הזה וברכות רבות לך על כך, ומי יתן 'ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים'.